9 બાનો વાડો

પ્રવીણ દરજી

જન્મ : ઈ. સ. 1944

પ્રવીણ શનિલાલ દરજીનો જન્મ પંચમહાલ જિલ્લાના ગોધરા તાલુકાના મહેલોલ ગામમાં થયો હતો. કવિતા, નિબંધ, વિવેચન, ચરિત્ર, અનુવાદ, સંપાદન, બાળસાહિત્ય - એમ વિવિધ સ્વરૂપોમાં તેમનું અર્પણ રહ્યું છે. 'લીલાંપર્ણ', 'ઘાસનાં ફૂલ', 'વેણુરવ', 'ગાતાં ઝરણાં' અને 'પંચમ' વગેરે લલિતનિબંધના તેમના સંગ્રહો છે.

'ગાતાં ઝરણાં' સંગ્રહમાંથી લેવામાં આવેલા આ લલિતનિબંધમાં તેમણે બાનું સુરેખ ચિત્ર અંકિત કર્યું છે. સાથે 'વાડો' પણ તેમની વિશિષ્ટ ગદ્યશૈલીને કારણે એકદમ જીવંત બની રહ્યો છે. ભારતીય જનજીવનમાં પ્રકૃતિપ્રેમ સહજ રીતે વણાઈ ગયો છે - એ પણ અહીં અનુભવી શકાય છે.

બાને હવે પંચોતેર થયાં; છતાં બા પંચોતેરની લાગે નહિ, અને બા એમ સ્વીકારે પણ નહિ. બા જીવી છે જ એવું કે ઉંમર કે નિરાશાને નજીક ઢૂંકવા જ ન દે. નિરંતર ઉદ્યોગ એટલે બા. બા માટે એક જ શબ્દ વાપરવાનો હોય તો કહું - જાજરમાન બા. નીચી-બેઠી દડીની, મજબૂત બાંધાની. આજે પણ એવી જ દમામદાર લાગે. થાય છે - બાનો જીવનરસ કયો ? ક્યાં મૂળિયામાંથી પોષણ મેળવતી-મેળવતી તે આજે પણ કાળની તડકી-છાંયડી વચ્ચે પ્રસન્ન અને ઉદ્યમી રહી શકી હશે ? દસકા પૂર્વે બાપુજીનું અવસાન થતાં અમારા જીવનઘરનો તોતિંગ મોભ તૂટી પડ્યો હતો. હું ધારતો હતો કે હવે બા ભાંગી પડવાની; પાંચેક વર્ષ માંડ... કદાચ જીવે તોપણ અંદરથી તૂટી ગઈ હશે. સૂકા ઘાસની પત્તીની જેમ આમતેમ ફંગોળાતી રહેશે. પણ ના; એવું કશું બન્યું નહિ. બા સમયને જીરવી ગઈ, જીતી ગઈ. હૃદયના ભંડકિયામાં આંસુની બધી ખારાશ અને જખમોને ભરી દીધાં. પોતાના કામઢા વ્યક્તિત્વને અળપાવા દીધું નહિ. પિતાજીની વાત નીકળતાં, સુખનો અતિરેક થતાં, બાની આંખ ભીની થઈ જતી, અવાજ તરડાઈ જતો : ''આ બધું તારા બાપા હોત અને નજરોનજર જોતા તો ! કેટલા ખુશ થતા ! દુખિયારો જીવ સુખ જોવા જ ન પામ્યો. મને મૂઈને શું કામ જિવાડી ?' બસ, પછી બા ચૂપ થઈ જતી. થોડીક પળો પછી પાછી સ્વસ્થ, વાદળ જેવું, મન કરી દેતી. બા વીતી ગયેલા દિવસોના રસ્તે નિમિત્ત મળતાં આવીને ઊભી તો રહે છે, પણ ત્યાંથી ઝડપથી નીકળી પણ જાય છે. નિરંતર નવી કેડીની એની શોધ રહે છે. બા ક્ષણેક્ષણનો પોતાની પાસે હિસાબ લે છે; ઊધડો પણ લે. બીજાં કરે કે ન કરે, એ એનું કામ કર્યે જ જાય. કર્મ અને ધર્મ તેણે એક કરી મૂક્યાં છે. બાના જીવનસ્રોત

વિશે વિચારતાં ઘણી બધી બાબતો મનમાં, આમ તો ઊમટી આવે છે. પણ એ સર્વમાં મોખરે મૂકી શકાય તેવી બાબત વાડાની. હા, અમારા વતનના ઘર પછવાડે ઘણો મોટો વાડો છે. બાને પ્રકૃતિ, ઝાડ-પાન અને ફળ-ફૂલમાં ભારે રસ ! બા માટે વાડો અમુક-તમુક ફૂટ જગા નથી. એ એના જીવનનું એક સ્વજન છે. જેટલો તેણે વાડાને પ્રેમ કર્યો છે, એટલો કદાચ અમોને નથી કર્યો. બાનું જીવન અને મુક્તિ-જે ગણો એ વાડો રહ્યો છે અને આ વાડો એટલે ? બન્ને તરફ,

વાડાની હદ પૂરી થાય ત્યાં સુધી થોર અને મહેંદીની વાડ. એની વચ્ચે જાતે તૈયાર કરેલો માંડવો. માંડવા ઉપર કારેલી-કંકોડીથી માંડીને અનેક શાકભાજીનાં વેલા ઉપરાંત નીચે મકાઈના-ભીંડાના ચાસ, રીંગણ-મરચાં, દાડમ, જામફળ, કોળું, સીતાફળ, પપૈયાં - કહો કે એના હૃદય જેટલી સમૃદ્ધિ એ વાડામાં ! અને ફૂલો ? મોગરો, જાસૂદ, કાગડી, અમરીચમરી, ગુલાબ, કરેણ, સૌભાગ્યસુંદરી, પારિજાત... સુગંધનો દરિયો જોઈ લો ! વહેલી સવારે વાડની બન્ને બાજુ, થોરને અડીને ભાત-ભાતનાં પુષ્પો બાલમંદિરનાં ભૂલકાં બનીને ઝૂમતાં હોય ! અને વાડામાં ઔષધીય છોડ પણ મળે જ. તુલસી, કરિયાતું, અરડૂસી, ખરસાંડી જ્યારે માગો ત્યારે હાજર ! એક નાનું, મજાનું ઔષધાલય

જોઈ લો જાણે ! મીઠો લીમડો અને લીંબુ પણ ખરાં જ. અને આ સિવાયનું બીજું તો ઘણું બધું... બસ, બીજું કંઈ નહિ, એક વાડાને બોલવા દઈએ તોપણ આપણે પામી શકીએ બાના અતીત અને વર્તમાનના વૈભવને. સમયનાં પગલાંને તેણે આ વાડા વડે સ્મારકમાં ફેરવી નાંખ્યાં છે.

બા જ્યાં હોય ત્યાં, એની વાતનો વિષય વાડો જ હોય. વાડામાં ઊગેલી અને હવે થનાર વનસ્પતિ વિશે પણ બધો નકશો જીભના ટેરવે ! બા જ્યાં જાય ત્યાં એની થેલીમાં વિવિધ ફૂલો, ફળોના બી મળે. ક્યાંકથી લાવે, કોઈકને ખેરાત કરે. પોતાના જ દીકરાના ઘરે બે-ત્રણ દિવસથી વધુ રહેવાનું થાય તો બા વાડા વિના ઝુરાપો અનુભવે. વાડાનું શુંય થઈ ગયું હશે : ભૂંડ પેસી ગયાં હશે, વાંદરાંઓએ ખેદાનમેદાન કરી નાખ્યું હશે, લોકોએ આડેધડ ફૂલો ચૂંટી લીધાં હશે, કાચાં ને કાચા લીંબુ કોઈ લઈ ગયું હશે વગેરે... વગેરે... બા બેચેન થઈ જતી અને અમુક દિવસે તો તે કોઈનુંય માન્યા વિના, વાડાના લગાવને કારણે મક્કમતાથી ચાલી નીકળે. વતન જઈને જ જંપે. પછી વાડો ખુશ અને બા પણ ખુશ !

બાને છાબડી ભરી ભરીને મંદિરમાં ફૂલો મોકલતાં મેં જોઈ છે. સવારે વારાફરતી દસથી પંદર જણ આવે, એ સૌને માટે બા પહેલી સવારે ઊઠે, ફૂલો ચૂંટે અને પિત્તળની ચકચકતી થાળીમાં એકઠાં કરી રાખે. પછી આવનાર દરેકને તે સરખા હિસ્સે હોંશે હોંશે આપે. બાનો ચહેરો ત્યારે આશકા જેવો નિર્મળ બની જતો. મીઠો લીમડો લેવા તો ફળિયા ઉપરાંત આખું ગામ આવે ! બા બધી વેળા જાતે લીમડો તોડીને આપે-કામ પડતું મૂકીને. ક્યારેક જ એના ચહેરા ઉપર ક્લેશ જણાય; નહિ ગમતી કોઈ વ્યક્તિ આવી પડે ત્યારે ! છતાં એનેય લીમડો તો આપે જ. લીંબુ લેવા ઓછાં જણ આવે. પણ ભદ્ર, નોકરિયાતો ‘પેટમાં વીતે છે’, ‘તાવ આવે છે’ - એવાં બહાના કાઢી બા પાસે લીંબુ લેવા આવે. બા આનાકાની વિના આપે પણ અંદરથી સમજે - બીમારીનું તો બહાનું છે; મૂળે તો મફતિયું શરબત પીવું હશે ને ! બા એ રીતે ભોળી નહિ, ભલી ખરી. પપૈયાં, જામફળ અને શાકભાજી તો તે રીતસર લૂંટાવે. અમે શાળાએથી ઘેર આવીએ એટલે બે-ત્રણ દિવસે થેલી લઈને અમુકના ઘેર એ શાકભાજી આપવા અમોને મોકલે. ‘ખાયા સો ખોયા; ખિલાયા સો પાયા’ - એ જાણે બાનું જીવનસૂત્ર રહ્યું છે !

બાને છોડની માવજત કરતી જોવી એ પણ એક લ્હાવો છે. નળ તો ગામડે હમણાં થયા. પહેલાં તો કૂવેથી જ, ચાકળી મારફતે પાણી ખેંચી લાવવું પડે. બા તે કરે. એકેએક છોડ, ક્યારો તૃપ્ત થાય ત્યાં સુધી એ પાણી રેડે, એ છોડને જાતે ગોડ મારે, સવારે ઊઠીને ભેગું કરેલું છાણ છાણિયા ખાતર તરીકે વાપરે, લીંબુ વગેરેમાં ચામડાના ટુકડાઓ દાબે. દરેકેદરેકની પૂરેપૂરી, રોજેરોજ કાળજી લે. વાડાના વાતાવરણમાં, એકાદ છોડમાં પણ ક્યાંય ફરક પડે તો બાને તેની

તરત જાણ થઈ રહે. બાને સાચેસાચ પામવી હોય તો વાડાની અડખેપડખે જ પામી શકાય. એમ હું ખાતરીબંધ કહી શકું. બાની નજર વાડે વાડે હરણની જેમ ફરતી, પુષ્પે પુષ્પે પતંગિયાની જેમ ઊડાઊડ કરતી, શાકને માંડવે ખિસકોલીની જેમ સરકતી રહેતી અને જમીન ઉપરના છોડનું નિરીક્ષણ કરતી વેળા એ નજર વરસાદી ગાય બની જતી; ધીમેથી, બધું જ ઝીણેરું તે જુએ.

બા કશેક જાય ને જો ત્યાં વાડા જેવું, ફૂલ-ફળાદિ નિહાળે તો ત્યાં તે લટાર માર્યા વિના રહે જ નહિ; એટલું જ નહિ, એની થેલીમાં કોઈક છોડની કલમ, કોઈક આખો ને આખો છોડ આવી પડે ! બામાં આજે પણ, વાડાની વાત આવતાં, હું દસ વર્ષની મારી ઉંમરે મુગ્ધતા, જે વિસ્મય તેનામાં જોતો હતો, એવાં જ મુગ્ધતા-વિસ્મય નિહાળું છું.

કોને ખબર આ વાડો કંઈ નવી વસ્તુ બા સામે આમ દરેક વખતે ધરી દેતો હશે ?

(''ગાતાં ઝરણાં''માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

નજીક ઢૂંકવું પાસે આવવું **જાજરમાન** પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વ ધરાવનાર **તડકી-છાંયડી** સુખ અને દુઃખ **તોતિંગ મોભ** વજનદાર મોભ **ઘરનો આધાર તૂટી પડ્યો હતો** ઘરની મુખ્ય વ્યક્તિ મૃત્યુ પામી હતી **અખિલાઈ** સમગ્રતા **છિન્નભિન્ન થઈ જશે** વેરણ-છેરણ થઈ જશ, નાશ પામશે **હૃદયના ભંડકિયામાં આંસુની બધી ખારાશ અને જખમોને ભરી લીધાં** બધાં દુઃખોને પચાવી ગયાં, દુઃખ દેખાવા ન દીધું **કામઢા** ઉદ્યમી, મહેનતુ **અળપાવા દીધું નહિ** ઝાંખું પડવા દીધું નહિ; ટકાવી રાખ્યું **અતિરેક થતાં** વધી પડતાં **નિરંતર** હંમેશાં **કર્મ અને ધર્મ તેણે એક કરી મૂક્યાં છે** એમણે કર્મને જ ધર્મ અને ધર્મને જ કર્મ કરી મૂક્યું હતું **જીવનસ્રોત** જીવનપ્રવાહ **ઊમટી આવે છે** એકસાથે આગળ આવે - ધસી આવે છે, (અહીં) યાદ આવે છે. **મોખરે** આગળ, પ્રથમ **સુગંધનો દરિયો** પાર વિનાની સુગંધ **ઔષધીય છોડ** દવા તરીકે કામ લાગતા છોડ **ઔષધાલય** દવાખાનું **ઈતર** બીજું **અતીત અને વર્તમાન** ભૂતકાળ અને વર્તમાનકાળ, પાછલું જીવન અને આજનું જીવન **સ્મારક** યાદગીરીનું - સ્મૃતિનું સ્થાન **જિહ્વાગ્રે** જીભને ટેરવે **ખેરાત કરે** દાન કરે, મફત આપે. **ઝુરાપો** દૂર હોવાને કારણે મનમાં સતત રહેતો મળવાનો ભાવ **આડેધડ** જેમ આવે એમ **આશકા** ગોડ-છોડની આસપાસની માટીને ખોદવી **કલેશ** દુઃખ **જીવનસૂત્ર** જીવનમંત્ર **ચાકળી** નાની ગાગર **તૃપ્ત થાય** પાણીથી તરબતર થાય **વરસાદી ગાય** ગોકળગાય

રૂઢિપ્રયોગો

ઢૂંકવા ન દેવું – નજીક આવવા ન દેવું **તડકી-છાંયડી જોવી** – સુખ અને દુઃખ જોવાં **ઘરનો મોભ તૂટી પડવો** – ઘરની મુખ્ય વ્યક્તિ મૃત્યુ પામવી **છિન્નભિન્ન થઈ જવું** – વેરણ-છેરણ થઈ જવું **આંખ ભીની થઈ જવી** – આંખમાં આંસુ આવવાં **અવાજ તરડાઈ જવો** – ગદ્ગદિત થવું **વાદળ જેવું મન કરવું** – હળવા ફૂલ થઈ જવું, પ્રસન્ન બની જવું

કહેવત

ખાયા સો ખોયા, ખિલાયા સો પાયા – ખાધું તે ખાધું, ખવરાવ્યું તે પામ્યા – પ્રાપ્ત કર્યું, જાતે ઉપભોગ ન કરતાં બીજાને ખવરાવીને રાજી થવા માટેનો બહુ સરળ પ્રયોગ

ભાષા-સજ્જતા

નીચેનાં વાક્યો ધ્યાનથી વાંચો.

- મધમાખીને છ પગ હોય છે.
- ચાર વિદ્યાર્થીઓને ઈનામ મળ્યાં.
- મેં આ પુસ્તક સો રૂપિયામાં ખરીદ્યું.
- મેં બે ખાનાવાળો ડબ્બો પસંદ કર્યો.

ઉપરનાં વાક્યોમાં છ, ચાર, સો, બે એ સંખ્યા દર્શાવતાં વિશેષણો છે. આથી આવાં વિશેષણોને સંખ્યાવાચક વિશેષણ કહે છે.

આ પાઠમાંથી આવાં સંખ્યાવાચક વિશેષણો વપરાયાં હોય તેવાં વાક્યો શોધીને લખો.

અભ્યાસ

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો ઉત્તર શોધીને તેનો ક્રમ અક્ષર પ્રશ્ન સામેના ☐ માં લખો.

(1) લેખકની દૃષ્ટિએ 'બા' એટલે .... ☐

(ક) બેઠી દડીની, નીચી (ખ) મજબૂત બાંધાની

(ગ) પંચોતેર વર્ષની (ઘ) નિરંતર ઉદ્યોગ

(2) બા વીતી ગયેલા દિવસોના રસ્તે .... ઝડપથી નીકળી પણ જાય છે, એ વાક્યનો અર્થ છે.... ☐

(ક) બા ઝડપથી ચાલવા માંડે છે (ખ) બા દુઃખને ભૂલી જાય છે.

(ગ) બા ગામડે જતી રહે છે. (ઘ) બા યાદ કરે છે.

(3) બાનું એક સ્વજન એટલે.............. ☐

(ક) પિતાજી (ખ) ફળ-ફૂલ (ગ) લેખક (ઘ) વાડો

(4) બા ક્યારે વાડા વિના ઝૂરાપો અનુભવે છે ? ☐

(ક) બા પરદેશ જાય ત્યારે. (ખ) પતિની યાદ આવે ત્યારે.

(ગ) પડોશીને ત્યાં જાય ત્યારે. (ઘ) દીકરાને ઘેર જાય છે ત્યારે.

2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-એક આપો.

(1) બા દેખાવે કેવાં હતાં ?

(2) ભદ્ર કે નોકરિયાતો લીંબુ લેવા કેવાં બહાનાં કાઢતા ?

(3) બાના વાડામાં કયા કયા ઔષધિય છોડ હતા ?

(4) બાનું જીવનસૂત્ર શું હતું ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

(1) પિતાજીની વાત નીકળતાં લેખકની બા તરડાયેલા અવાજે શું કહેતાં ?

(2) લેખકની બા 'સમયને જીરવી ગયાં' તેમ શાથી કહી શકાય ?

(3) બા બહારગામ જાય ત્યારે તેમને વાડા અંગે શી ચિંતા રહેતી ?

(4) લેખકે પાઠનું શીર્ષક 'બાનો વાડો' એવું શા માટે પસંદ કર્યું હશે ?

4. નીચેનાં વિધાનો માટે કારણ આપો.

(1) સુખનો અતિરેક થતાં બાનો અવાજ તરડાઈ જતો.

(2) બા પોતાના દીકરાને ઘેર બે-ત્રણ દિવસથી વધારે ન રહેતી.

(3) બા વહેલી સવારે થાળીમાં ફૂલ એકઠાં કરી રાખતી.

(4) લેખકના મતે બા ભોળી નહિ, ભલી ખરી.

4. બાનો પરિચય કરાવતાં પાંચ-સાત વાક્યો બોલો.

5. નીચેના શબ્દોનો ઉપયોગ કરી વાક્ય બોલો :

જાજરમાન, નિરંતર, જીવનસ્રોત, સમૃદ્ધિ

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો.

(1) 'નિરંતર ઉદ્યોગ એટલે બા' – એમ લેખક શા માટે કહે છે ?

(2) 'બાએ કર્મ અને ધર્મ એક કરી મૂક્યાં છે.' – તેવું લેખક શા માટે કહે છે ?

(3) તમારા દાદા કે દાદીની ગમતી પ્રવૃત્તિ વિશે લખો.

2. નીચે આપેલી પંક્તિનો વિચારવિસ્તાર કરો.

'ખાયા સો ખોયા, ખિલાયા સો પાયા'.

3. આ પાઠમાંથી ક્રિયાપદ વગરનાં વાક્યો શોધીને લખો.

ઉદાહરણ : બાને પ્રકૃતિમાં, ઝાડ-પાન અને ફળ-ફૂલમાં ભારે રસ.

4. શબ્દની આગળ 'અ' લગાડવાથી કેટલાક શબ્દો વિરુદ્ધાર્થી બને છે.

દા. ત., સ્વચ્છ – અસ્વચ્છ.

આવા બીજા શબ્દો પાઠમાંથી શોધીને લખો.

5. નુકસાન, ખેરાત, શરબત, નજર વગેરે અન્ય ભાષાના શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં પ્રયોજાય છે. આ શબ્દોનો વાક્યપ્રયોગ કરો.

પ્રવૃત્તિઓ

- તમારાં દાદીમા વિશે દસેક વાક્યો નોંધપોથીમાં લખી વર્ગખંડમાં વાચન કરો.
- તમારા ઘરનો વાડો અથવા તમને ગમતા ફૂલ વિશે પાંચેક વાક્યો લખો.

•